

temelinde de "hasta adam"ın paylaşılmından hisse kapma sevdaı ile etapta -kaba taslak- görülebilir. Osmanlı Devleti'nin mücadelenin kendii topraklarında iktidar sahibi olabileme, kendisine ait siyasî iktidarı yabancı devletleri müdahale ettirmeme savaşıydı. Asil aydınlatılmasın gereken nokta, gayri müslim Osmanlı tebaasının (zimmilerin) bir bölüminün neden yabancı devlet koruması ya da uyruklugu edimme arzusunda olduklarıdır. Söz konusu grubun bu davranışının temelinde "kapitülasyonların" (imtiyâzât-i ecebiiyenin) varlığı bulunmaktadır. Yabancı devlet vatandaşlarına verilen ayrıcalıkların, Osmanlı Devleti'nin kendi vatandaşlarına da çekici gelmesi ve onları, Osmanlı Devleti'nin diğer vatandaşları kanunu kabulüne sebebiyet verici davranışlara itmesi, kapitülasyonlara genel hatlarıyla bakışı gerektirilmekteydi.

C. Kapitülasyonlar

Kapitülasyonlar, "bir devletin ülkesinde yabancı devlet tebaasının tanıdığı bir takım imtiyaz ve kolaylıklardır"⁹³ Kapitülasyon, terim olarak teslim anlamına gelmektedir.⁹⁴ Çünkü önceleri bir ordu komutanı savunduğu bölgeyi ve emri altındaki orduyu düşmana bırakacağı zaman teslim şartlarını taşıyan bir senet yapılırdı ve bu senede "kapitülasyon" adı verilirdi.⁹⁵ Osmanlı Devleti'nde ise imtiyâzât-i ecebiiyye -yabancı imtiyazları-, imtiyâzât-ı atfaka -eski imtiyazlar-, ahid-nâme,⁹⁶ ahid-nâme-i hümayun, uhud-ı atfaka -eski ahitler- terimleri, kapitülasyon kelimesine paralel olarak kullanılan terimlerdi.⁹⁷

Söz konusu kurumun gelişimine bakıldığında, yabancı devlet uyruklarına imtiyazlar veren ilk devletin Osmanlı Devleti olmadığı gibi, bu çeşit imtiyazların da yalnız İslâm devletlerinde, Müslüman olmayan yabancılara tanınmış ayrıcalıklar olmadıkları anlaşılmaktadır. Altuğ bu

⁹³ Altuğ, a.g.e., s. 64.

⁹⁴ A.y.

⁹⁵ Kemaleddin Birsen, *Devletler Hususî Hukuku Tabiiyyet-Yabancıların Hukuku*, C. I, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınlarından, 1936, s. 130.

⁹⁶ Durhan, ahid-nâme kelimesini "yazılı yemin" olarak ifade etmiştir. Çünkü yazara göre yabancılar verilen ayrıcalıkları içeren belgenin sonunda padişah yazılı olarak yemin etmekteydi. Bu yemin bir anlamda belgedeki ayrıcalıkların güvencesiydi. (İbrahim Durhan, "Yapısı ve İşleyişi İtibariyle Osmanlı Yanlış Örgütleri ve Tanzimat Dönemindeki Gelişmeler," (basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Fakültesi), s. 96, dn: 346).

⁹⁷ Birsen, a.g.e., s. 131; Mahmud Esad, a.g.e., s. 367; Tahiri Taner "Kapitülasyonlar Nasıl İlgâ Edildi," *Muammer Raşit Seviğ'e Armağan*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1956, s. 623. Daha sonraki "kapitülasyon" kelimesi Osmanlıca'ya da girmiş, Lozan Andlaşması'nda söz konusu ayrıcalıklar kaldırılırken 28. maddede bu kelime kullanılmıştır (Birsen, a.g.e., s. 131.)

kanunun tarihin ilk çağlarından beri var olduğunu söylerken, Birsen kapitülasyon usulünün, ilk olarak Doğu Roma imparatorluğunda -Bizans'da- uygulandığını ifade etmektedir.⁹⁸ Bizans'ın Avrupalılara verdiği ayrıcalıklar aynı dinden iki ayrı topluluk arasında da kapitülasyonların olduğunu göstermektedir; zira Osmanlılar ve İran arasında da kapitülasyonlar vardı.⁹⁹ Ayrıca Müslüman olmayan ülkeler de Müslümanlar'a ayrıcalıklar tanımışlardır. Şöyle ki Çinliler, M.S. 10. yüzyıl Araplar'a kapitülasyon verdikleri gibi Yıldırım Beyazıt da Bizans'tan ayrıcalıklar elde etmiştir. Bu ayrıcalık uyarınca Bizans'da bir mahalle kurarak Türkmenleri yerleştirmiş ve bir kadı ile imam tayin etmiştir.¹⁰⁰

Bir topluluk içinde, başka bir topluluğun üyelerine bir takım imtiyazların -ayrıcalıkların- tanınmasının temelinde pratik ihtiyaçlar bulunmaktadır. Çünkü farklı topluluklar arasındaki dil ve adet ayrılıkları, topluluklar arasında ilişki kurma gücünün meydana getiriyordu.¹⁰¹ Topluluklar birbirleriyle ticaret¹⁰² vb nedenlerle irtibat kurmak istediklerinde çözüm, kendilerinden farklı topluluğun üyelerine ayrıcalıklar vererek, onları ve yaptıkları işi güvence altına almakla sağlanmıştı. Ayrıca özel olarak Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerine ayrıcalıklar bahşetildiği Klasik Dönemi dikkate alındığında, söz konusu dönemde "kanunla-ın kişiselliği" ilkesinin geçerli olduğu görülür; bu ilke gereği kişinin, yaptığı her yerde kendi hükümdarının kanununa tâbi olması doğal karşılanıyordu.¹⁰³

Osmanlı Devleti bağlamında konu incelendiğinde, Osmanlı Devleti'ne kapitülasyonların bir kısmını Bizans'tan intikal ederken, diğer bir kısmını da İslâm devletlerinden geçtiği görülür. Birinci gruba Bizanslıların Venedikliler ve Cenevizliler'e verdikleri imtiyazlar, ikinci gruba da Mısır'da kurulan İslâm Devleti'nin Haçlı Ordusu kumandanına verdiği imtiyazlar (1251), örnek olarak gösterilebilir.¹⁰⁴ Doğrudan doğruya verilen ayrıcalıklar, Kanunî devrinde Fransa'ya verilen kapitülasyonla (1535) başlar.¹⁰⁵ Bu kapitülasyon, diğer devletlere verilen

⁹⁸ Altuğ, a.g.e., s. 65; Birsen, a.g.e., s. 132.

⁹⁹ Altuğ, a.g.e., s. 69.

¹⁰⁰ A.y.

¹⁰¹ Birsen, a.g.e., s. 132.

¹⁰² Yemin, ilk ayrıcalıkların din farkı nedeniyle değil, ticaret ihtiyacından doğduğunu belirtmektedir. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Mevzuatları (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, C. I, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1953, s. 5-6.

¹⁰³ A.y., s. 5.

¹⁰⁴ Birsen, a.g.e., s. 131-136.

¹⁰⁵ A.y., s. 136; Vedat Raşit Seviğ, *Muammer Raşit Seviğ, Devletler Hususî Hukuku (Yabancıların Hukukî Durumu)*, C. II, 4. bs., İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1970, s.31.

ayrıcalıkların da çıkış noktasıdır¹⁰⁶. 1740 tarihli I. Mahmut tarafından yine Fransızlar'a verilen kapitülasyona kadar olanlar ferman niteliğinde iken ve tahta çıkan her padişah tarafından yenilenmeleri gerekiyorken, 1740 kapitülasyonu ile söz konusu imtiyazlara daimi- yenilenmesi gerekmeyen - bir karakter verilmiştir¹⁰⁷. Önceden verilmiş imtiyazlar süreklilik üzere onaylanmış oluyordu ki bu süreklilik kaydı da, kapitülasyonu şahıslıktan çıkartmıştı¹⁰⁸. Fransa'ya verilen ayrıcalıkların, değişik zamanlarda İngiltere, Hollanda, Avusturya, Prusya, İspanya, Rusya, İtalya, İsveç, Norveç, Danimarka, Belçika, Amerika, Portekiz, Yunanistan, İran, Brezilya ve Meksika'ya verilenler takip etmiştir¹⁰⁹. Osmanlı Devleti bu kapitülasyonlarla yabancılar, kişisel, adli, iktisadi, idarî ayrıcalıklar ve mahmû sahibi olmak üzere beş grup ayrıcalık tanımıştı¹¹⁰. Kişisel ayrıcalıklar, yabancılara memleketi giriş, buraya ikamet, dininin gereğini yerine getirme gibi imkanların verilmesidir¹¹¹. Adli ayrıcalıklara göre ise, bir ceza veya hukuk davasının iki tarafı da aynı tabiiyettenden olduğu takdirde, aralarındaki dava, mensubu buldukları devletin konsoloslukları mahkemesinde görülürdü¹¹². 1881'de Osmanlı hükûmeti, ceza uyumsuzluğunun kamu düzenine ilişkin olduğunu, asayiş ve genel ahlaki ilgilendirdiğini ileri sürerek konsolosluk mahkemelerini, yabancılar arasındaki ceza davalarını görmeleri imtiyazına müdahale etmek istedi. Ne var ki yabancı devletler kapitülasyonlar kaldırılmaya kadar Osmanlı hükûmetinin bu hakkını kabul etmediler ve konsolosluk mahkemeleri de yabancılar arasındaki ceza davalarını görmeye devam ettiler¹¹³. Osmanlılar'la yabancılar arasındaki cezaî ve hukukî

¹⁰⁶ Cemil Bilsel, a.g.e., s. 133. *Erim de 1535 kapitülasyonunu "tesirleri geniş ve yüz yıllarca tazelenmiş ve öteki devletlerin elde ettikleri ayrıcalıklara da örnek olmuş bir vesika" şeklinde ifade etmiştir. (Erim, a.g.e., s. 5.)*

¹⁰⁷ Birsen, a.g.e., s. 138. *Birsen bu kapitülasyonun, diğer kapitülasyonların tüm kayıtlarını taşıyan "âdetâ nümune bir tip" olduğunu belirtmiştir. (A.e., s. 139.)*

¹⁰⁸ Muammer Raşit Seviğ, *Devletler Hususî Hukuku Tabiiyet-Yabancılar Hukuku - Kanunlar İhtilâfı*, C. I. 2. bs., İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından, 1947, s. 187.

¹⁰⁹ H. Cemaleddin, H. Asador, a.g.e., s. 12-51.

¹¹⁰ Altuğ, a.g.e., s. 79-84.

¹¹¹ A.e., s. 79.

¹¹² A.y.

¹¹³ A.e., s. 80. *Mahmud Esad "Kapitülasyon" ... yani muafiyat ve imtiyazât-ı ecnebiyye denilen ve uhûd-ı atıkaya müstenid olan müsâdedâtım hütlâsası ... dokuz maddededir" diyerek söz konusu maddeleri -ki adli imtiyazlara ilişkindir- eserinde şu şekilde ifade etmiştir:*

I- Osmanlı memleketinde bulunan iki yabancı arasında meydana gelen her çeşit hukuk ve ceza davasının yargılamasının, davalının mensup olduğu ülkenin konsolosu tarafından görülmesi.

uyuşmazlıklar ise tercümanın huzuru ile Osmanlı Devleti'nin yargı kurumlarında görüldü¹¹⁴. İktisadi ayrıcalıklar, yabancıların tüm vergi ve resimlerden muaf olmalarıydı. Sadece -taşınmaz edimme hakkı kendilerine tanındıktan sonraki- taşınmaz vergileri ile, *ad valorem* (değer esasına göre belirlenen) ithalat ve ihracat vergileri buna dahil değildi¹¹⁵.

İdarî ayrıcalıklar ise Osmanlı topraklarında, postahane, hastahane, okul, manastır ve kiliselerinin bulunmasıydı¹¹⁶.

Mahmud Esad 1896 (1312) tarihli eserinde, eski ayrıcalıklar dışında, yabancıların, hiçbir kapitülasyona -ahde- dayanmayan, kayıtsız-ılıktan ileri gelen dört çeşit daha ayrıcalıklarının oluştuğunu belirtmektedir¹¹⁷. Adli ayrıcalıklar grubuna sokulabilecek bu ayrıcalıklar yazar tarafından şu şekilde belirtilmiştir:

1. Karma bir davanın yargılaması bittikten sonra, mahkeme heyceti tarafından yapılan müzakerede tercümanın da hazır bulunması.

2. *Osmanlı memleketinde vefat eden yabancıların terekelerinin konsolosların tarafından mirasçılar arasında paylaşılarak mirasçı bırakılmadan ölünün terekesine, hazine -beyt-ül-mâl- tarafından el koyulmayıp, vefat edenin tâbi olduğu devlet kanunlarına göre gerekli makama teslim edilmesi.*

3. *Osmanlı tebaası ile yabancılar arasındaki hukuk ve ceza davalarının Osmanlı mahkemelerinde görülmesi, ama yargılama esnasında konsolos ya da tercümanın hazır bulunması.*

4. *Osmanlı memleketinde celb olunacak yabancıların, ancak konsoloslar veya tercümanlar marifetiyle celb ve ihzar olunmaları, mahkemenin hademesi marifetiyle doğrudan doğruya ihzar edilememeleri.*

5. *Osmanlı tebaasıyla, yabancılar arasındaki davaların, resmî senede dayanmadıkça dinlenmemesi.*

6. *Yabancılar aleyhine verilen ilamlar ile, mahkum olunan meblağın yüzde ikisinden fazla harc alınmaması.*

7. *Osmanlı mahkemeleri tarafından, yabancılar aleyhine verilen ilamların, yabancının mensubu olduğu devletin konsolosu tarafından icra olunması.*

8. *Adliye zabıtasının bir meskene girmesinin kanunen caiz olduğu durumda, mesken sahibi yabancıyla, konsolos tarafından görevlendirilmiş bir memur hazır olmadıkça zabta memurlarının bu meskene girmesinin söz konusu olmaması.*

9. *Osmanlı mahkemeleri tarafından yabancılarından birinin, hapsine karar verildiğinde bu kişinin, mahallî hapisanede hapis olunmayıp, cezanın icrası için aid olduğu konsolosa teslim edilmesi. (Mahmud Esad, a.g.e., s. 54-57.) 1285 tarihli yabancıların gayri menkul edinmelerine izin veren kanun bu maddelerin bir kısmına istisnalar getirmiştir. (Ayrıntı için bkz: A.y.)*

¹¹⁴ Altuğ, a.g.e., s. 80-81.

¹¹⁵ A.e., s. 81.

¹¹⁶ A.e., s. 82.

¹¹⁷ Mahmud Esad, a.g.e., s. 57-58.

2. Ticaret mahkemelerinden birine görevi gereği, bir yabancıya ilişkin dava geldiğinde, yabancının tâbi olduğu devlet konsolosluğu tarafından seçilen iki yabancı üyenin hazır bulunmasıyla davanın görülmesi.
3. Ticaret mahkemelerinin görevi dışında bulunan hukuk davalarının, yabancılara ilişkin kanunlar ve düzenlemeler tamamlanuncaya kadar, muvakkaten bu mahkemelerde görülmesi. Daha sonra hukuk mahkemeleri oluşturulmuş, kanunlar tamamlanmış olduğu halde, 1000 kuruş kadar ceza davaları ile kiraya verme ve kiralamadan oluşan hususların dışındaki yabancıya ilişkin hukuk davalarının geçici olarak ticaret mahkemelerinde görülmesine karar verilmiştir.
4. Osmanlı memleketinde iflas eden yabancılardan, iflas işlerinin konsolosluklar tarafından görülmesi¹¹⁸.

Muammer Raşit Seviğ ve Vedat Raşit Seviğ, çok sayıda hakimli mahkemelerde, tercümanların duruşma ve müzakere sırasında ve hatta sorgu yapılırken hazır bulundurulması usulünü (Mahmud Esad'ın ilk sırada belirttiği ayrıcalık) kadı mahkemesinde tercüman bulundurma teamülüne bağlamakta, Tanzimat sonrası adli teşkilat yenilenirken -kapitülasyonların kaldırılması bir yana- bu noktada kapitülasyon hükümlerinin genişletildiğini ifade etmektedirler¹¹⁹. Mahmud Esad'ın iki ve üç numaralı benderde belirttiği ticaret mahkemelerine ilişkin ayrıcalıklar itibarıyla olsa gerek, adı geçen yazarlar, bu noktada da, ticaret mahkemelerinin oluşturulmasının adli kapitülasyonların köleşmesine neden olduğu değerlendirmesini yapmaktadırlar¹²⁰. Yazarlardan Muammer Raşit Seviğ, Devletler Hususî Hukuku isimli eserinde kapitülasyonlardan en önemlilerinin adli nitelikte olduklarını ifade etmektedir. Çünkü bir ülkede yargılama hakkı ve ilamların tenfizi, o ülke devletin hakimiyetinin görünüşlerinden biridir. Konsoloslara bu gibi yargılamaya ilişkin imtiyazların tanınması da kanunların mülkiyeti prensibine aykırı olmuş, hükümet içinde hükümetler oluşturmuştur¹²¹. Zira zamanla kanunların şahsiyeti prensibi terk edilmiş, kanunların mülkiyeti prensibi kabul edilmiştir. Ama Osmanlı Devleti'nin bu ilkedden yararlanması bir yana, devletin zayıflamasının ve buna paralel kapitülasyon devletlerin güçlenmesinin sonucu olarak, kapitülasyonların alanı genişletilebildiği kadar genişletilmiş, netice suisistimlere kadar varmıştır¹²². İktisadi kapitülasyonlar ülkenin ekonomik gelişimini duraktığı gibi devlet mekanizmasını da işlemeze hale getiriyor, islahat teşebbüsleri dahi kapi-

118 A.y.

119 Seviğ, *Devletler Hususî Hukuku (Yabancıların Hukukî Durumu)*, s. 43.

120 A.y.

121 M.R. Seviğ, *a.g.e.*, s. 188-189.122 Seviğ, *Devletler Hususî Hukuku (Yabancıların Hukukî Durumu)*, s. 45.

titülasyon engeline takılabiliyordu¹²³. Bu itibarla H.Cemaleddin ve H.Asador tarihî açıdan kapitülasyonları üç döneme ayırmışlardır:

1. Kanûnî Sultan Süleyman zamanından Tanzimat Fermanı'na kadar olan dönem.
2. Tanzimat Fermanı'ndan 1295 (1878) senesine kadar olan dönem.
3. 1295'ten 1331 (1913)'e -yazarlar zamanımıza kadar ifadeşini kullanmışlardır- kadar olan dönem¹²⁴. Yazarların belirttiği üzere, üç dönem de birbirinden farklıdır. Birinci dönemde Avrupa'daki devletlere ayrıcalık vermek doğaldı. İkinci dönemde ise yavaş yavaş kapitülasyonların zararı anlaşıldı, bunların kaldırılması ya da hafifletilmesinin gerekliliği ortaya çıktı fakat -her nasılsa- yine bazı devletlere kapitülasyonlar verildi. Üçüncü dönemde ise bu ayrıcalıkların Osmanlı Devleti'nin hakimiyetini fazlasıyla sınırladığı görülerek yabancı devletlerle imzalanan anlaşmalarda imkan ölçüsünde devletler genel hukukunun kurallarına uygun davranılmaya çalışıldı¹²⁵.

Devletin bağımsızlığını ve hakimiyetini her sahada ihlal eden -Taner'in deyiimi ile müsibet haline gelen- kapitülasyonların kaldırılması için Osmanlı hükümetleri çareler arayarak, ortaya çıkan tüm fırsatlardan yararlanmaya çalıştılar¹²⁶. Belirttiği üzere 1856 Paris Andlaşması ile Osmanlı Devleti'nin de Avrupa kamu hukukunun (devletlerarası hukukun) faydalarından yararlanacağı kabul edilmişti. Buna göre yabancı ayrıcalıklarının da kaldırılması gerekiyordu. Nitekim Osmanlı baş delegesi Ali Paşa, kapitülasyonların kaldırılması yolunda ilk teşebbüse bulunmuş, bunların doğduğu güçlüklerin, hükümetin nüfuzunu kıracağı, islahat teşebbüslerine, memleketin gelişmesine engel olduğunu anlatmıştır. Fakat Ali Paşa'nın bu talebi reddedilmiştir¹²⁷. 1869'da İstanbul'daki yabancı devletlerin temsilcilerine bir memorandum verilerek, kapitülasyonların kaldırılması istenmiş, bu talep de dikkate alınmamıştır¹²⁸. Ticaret, ceza, usul, icra kanunları -Avrupa devletleri örnek alınarak- yapıldıktan sonra 1880 tarihinde yeniden kapitülasyonların kaldırılmasının talep edilmesi üzerine, elçiliklerin baş tercümanlarıyla Ali Şahbaz ve Parnis efendilerden oluşan bir komisyon kurulmuş, söz konusu komisyon raporuyla, yeni kabul edilen kanunların yetersizliği ve Avrupa kanunlarından farklı olmaları (!) sebebiyle kapitülasyonların kaldırılmayacağına karar verilmiştir¹²⁹. Meşrutiyet dönemi hükümetleri

123 M.R. Seviğ, *a.g.e.*, s. 189.124 H.Cemaleddin, H. Asador, *a.g.e.*, s. 5.

125 A.y.

126 Taner, "Kapitülasyonlar Nasıl İlgâ Edildi," s. 623.

127 Altuğ, *a.g.e.*, s. 85; Taner, "Kapitülasyonlar Nasıl İlgâ Edildi," s. 624.128 Altuğ, *a.g.e.*, s. 85.

129 A.y.

de beyannamelerine kapitülasyonların kaldırılması hedefini almıştı.¹³⁰

Osmanlı hükümetleri, savaş halinde oldukları devletlere verilmiş olan ayrıcalıklar, tek tarafı kaldırmışlar fakat savaşlar yenilgiyle neticelendiğinde bunlar tekrar kabul olunmuştur. 1878 Osmanlı - Rus ve 1911 Osmanlı - İtalya Savaşları bu duruma örnekler. 1911'deki İtalya ile yapılan Trablusgarp Savaşı sonrasında imzalanan Uçuy (Uşi) Antlaşması ile İtalya kapitülasyonlarının ileri de kaldırılmasına engel olma yacağını taahhüt etmişti.¹³¹ Daha evvel de Bosna Hersek'i ilhak eden Avusturya ile yapılan protokolde (26 Şubat 1909), Avusturya kapitülasyonlarının kaldırılmasında Osmanlı Devleti'ne yardım vaadediyordu.¹³²

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kapitüller devletlerin birbiriyle savaşta girmeleri, Osmanlı hükümetini harekete geçirmiş ve hükümet 1914'te tek tarafı olarak kapitülasyonlara son verdiğini yabancı devletlere bildirmiştir.¹³³ Elçilikler (Almanya, Avusturya, İtalya, Rusya, Fransa, İngiltere, ABD) kapitülasyonların anlaşmalara dayandığını bu itibarla tek tarafı olarak ilga edilemeyeceğini iddia ederek, ilga kararını protesto ettiler.¹³⁴ Dayanak noktaları da kapitülasyonların sürekliliğini onaylayan ve I. Mahmut zamanında verilmiş olan 1740 kapitülasyonuydu.

Neticede yabancılara verilen ayrıcalıkların kaldırılması üzerine doğan boşluğu doldurmak ve yabancılar hakkında devletler hukuku kurallarının uygulanabilmesi için "Memalik-i Osmaniye'de Bulunan Ecañibin Hukuk ve Vezaiifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat" (1915) çıkarıldı.¹³⁶ I. Dünya Savaşı sonunda gelen yenilgi ve onu takip eden Sevres (Sevr) Sözleşmesi (1920) ile kapitülasyonlar yalnız iade edilmekle kalmamış, bunların genişlemesini sağlayacak hüküm getirilmiştir: 136. madde.¹³⁷ Sonuç olarak 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lausanne

¹³⁰ Taner, "Kapitülasyonlar Nasıl İlgâ Edildi," s. 626.

¹³¹ Altuğ, a.g.e., s. 86.

¹³² A.y.

¹³³ A.y.

¹³⁴ A.y.; Taner, "Kapitülasyonlar Nasıl İlgâ Edildi," s. 636.

¹³⁵ Altuğ, a.g.e., s. 85.

¹³⁶ Taner, "Kapitülasyonlar Nasıl İlgâ Edildi," s. 633-634. Kapitülasyonların ilgasıyla beraber yabancı postahaneleri ve karma mahkemeler kaldırıldığı gibi davalardaki konsolos ve tercüman müdahalelerine de son verildi. (Seviğ, Seviğ, *Devletler Hususî Hukuku (Yabancıların Hukukî Durumu)*, s. 158.

¹³⁷ Taner, "Kapitülasyonlar Nasıl İlgâ Edildi," s. 635-636. Yine Sevres'in 128. maddesi ile Osmanlı tebaasına hiçbir kayıt altında bulunmaksızın tâbiyyet değiştirilme imkanı verildi. Bu hükmün değerlendirmesini yapan Birsen, buradaki amacın "Türk Hükümetini topırağı olan, fakat yavaş yavaş tebaası eksilen bir Devlet şekline döndürmek" olduğunu söylemektedir. (Birsen, a.g.e., s. 57.)

(1920) Andlaşmasının 28. maddesi ile kapitülasyonlar kaldırılmıştı.¹³⁸

Görüldüğü üzere, ülke içinde yabancı yurttaştan daha ayrıcalıklı konuma getiren imtiyazlar, devlet yapısında bir çok zaafiyet doğurmanın yanında, yurttaşı da yabancı statüsünde olmanın getireceği faydalardan yararlanma çabasına itmiştir. Bu aşamada akla gelen soru, tâbiyyet değiştirme çabasındakilerin, büyük çoğunlukla Osmanlı Devleti'nin Müslüman olmayan unsuru içinden çıkarken, Müslüman unsurun bu yola niçin başvurmadığıdır.

Altuğ'un "Batının sömürgecilik ve emperyalizm emelleriyle hareket ederek, müslüman, hıristiyan veya pagan ne olursa olsun bilhassa Doğu'da elde etmek istediği imtiyazlı bir statü yaratan vesikalar"¹³⁹ şeklinde ifade ettiği kapitülasyonların zararlarından bir kısmını ortadan kaldırmak için alınan tedbirlerden biri de TOK'nin yürürlüğe sokulması olmuştur. Böylece hileli tâbiyyet değişimlerinin önüne geçileceği düşünülmüştü.¹⁴⁰ Çünkü aksi durum zararlarının açığa ortada olduğu, devleti devlet olmaktan çıkartan, ya da başka bir söylemle modern devlet olma yolunda en büyük engel olan, toplumun çoğunluğunun sömürülmesini kolaylaştıran, kapitülasyonlar rejimini daha da yaygınlaştırmaktaydı.

D. TOK'nin Yürürlüğe Girişi ve Kanunnameye Genel Bir Bakış

Tâbiyyet-i Osmaniye Kanunnâmesi (11 Kanun-ı Sâni 1284 - 10 Şevval 1285-) 23 Ocak 1869 tarihinde Osmanlı Devleti'nin ilk "vatandaşlık kanunu" olarak yürürlüğe girdi ve 1 Ocak 1929'a kadar (60 yıl) yürürlükte kaldı.¹⁴¹ Kanunun gerekçesinde de, yürürlüğe girme sebebi olarak gayri müslim tebaanın gayri meşru olarak yabancı tâbiyyetine geçmesi gösterilmektedir.¹⁴² Söz konusu bu gerekçe ile tâbiyyete ilişkin

¹³⁸ Altuğ, a.g.e., s. 86; Taner, "Kapitülasyonlar Nasıl İlgâ Edildi," s. 636-653.

¹³⁹ Altuğ, a.g.e., s. 75.

¹⁴⁰ M.R. Seviğ, a.g.e., s. 191.

¹⁴¹ *Düstur*, I. Tertip, C. I, s. 16-18. *Unat, Türk Vatandaşlık Hukuku*, s. 8, 171; *Aysel Çelikel, Cemal Şanlı, Türk Milletlerarası Özel Hukuk Mevzuatı*, 4. bs., İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1991, s. 126. *Kanun metninin ilk yayınlanışındaki başlığı, "Tâbiyyet-i Osmaniyyeye Dair Nizamname" iken, birinci tertip Düstur'da "Tâbiyyet-i Osmaniyye Kanunnamesi" adıyla yayınlanmıştır. (Rona Ayboz, Kadının Uyraklığı Üzerinde Evlenenin Etkisi, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1980, s. 63, dhi: 2; Unat, Türk Vatandaşlık Hukuku, s. 8.*

¹⁴² *Unat, Türk Vatandaşlık Hukuku*, s. 8. Söz konusu gerekçe "tebaa-i gayri-müslime-i Devlet-i Aliyeden menaf-i namesrua istihsali emeline bulunan bazı eşhas bir müddettenberu hod-behod pasaport alarak devlet-i ecnebiye tâbiyyetine girmekte olduklarından ve halbuki her devletin kendi tâbiyyet'ne